

HAL
open science

Aleksandar Stefanovic

► **To cite this version:**

Aleksandar Stefanovic. . Colloque
du Centre international de slavistique, Université de Belgrade, Sep 2014, Belgrade, Serbia. pp.423-437.
hal-03840229

HAL Id: hal-03840229

<https://hal.sorbonne-universite.fr/hal-03840229v1>

Submitted on 4 Nov 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

НОРМИРАЊЕ УПОТРЕБЕ БРОЈЕВА У ВУКОВИМ И ДАНИЧИЋЕВИМ РАДОВИМА У ОДНОСУ НА СТАЊЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Применом дијахронијске анализе, у овом раду ћемо се најпре бавити описом употребе бројева у Вуковим и Даничићевим радовима да бисмо потом осветлили однос између радова о којима је реч и стања употребе бројева у савременом српском језику. Наша намера је да на основу главних научних дела из 19. века која су утемељила нормирање српскога језика – Вука Караџића и Ђуре Даничића – покажемо и размотримо најважније кораке у језичкој еволуцији.

Кључне речи: бројеви, Вук Караџић, Ђуро Даничић, пракса, норма, еволуција

У употреби бројева, велики број савремених граматичара српских али и иностраних поштују поједина граматичка решења Вука Караџића и Ђуре Даничића и настављају да подржавају нека правила која се не подударaju са реалношћу и чак дају једну погрешну слику те реалности, слику која изгледа не узима у обзир језичку еволуцију у последња два века. Дешава се да се осуди нека конструкција, а да се иста конструкција нађе код најбољих писаца или код других граматичара, или се препоручује употреба конструкција које више нису у савременом узусу (нпр. означавање групе животиња збирним бројевима). Узимајући дијахронијски приступ као примаран, у раду желимо да укажемо на сличности и разлике употребе бројева у првим Вуковим и Даничићевим граматичким списима у односу на савремене граматичаре и лингвисте и савремени узус. У анализи полазимо од Вукове прве граматике *Писменице сербскога језика*, која, као што је познатао, описује српски језик заснован на народним говорима, као и од трећег издања његовог *Српскога рјечника* и од српских народних приповедака које је он сам сакупио. Од Даничићевих радова у истраживању смо користили његове две граматике (*Мала српска граматика* и *Облици српскога или хрватскога језика*), као и други том *Рјечника хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности¹ који је настао под његовим уредништвом. Говорећи о ауторима који су утемељили књижевни српски језик, важно је и осветлити употребу бројева у преводима *Светог писма* који осликавају њихове прве покушаје граматичких решења. Сматрамо да тријада граматике-речници-преводи сведочи о изузетно динамичном развоју граматичких погледа Вука и Даничића. али такође садржи низ решења у погледу употребе бројева, односно речи које служе за нумеричку квантификацију. Током нашег истраживања настојаћемо, између осталог, и да покажемо да су та решења неки пут у супротности са решењима из савремене српске граматике и/или из савременог узуса. Најбољи пример за то су опште прихваћена и врло ретко у сумњу довођена правила о квантификацији именица *pluralia tantum* или именица које означавају број предмета који функционишу у пару. Посебну пажњу посветићемо оним случајевима у савременом изучавању језика када граматичари региструју употребу неког типа бројева (нпр. бројних придева) која није (или је врло мало) заступљена у узусу, а што чине држећи се вероватно закључака Вука Караџића и Ђуре Даничића. На ту специфичну квантификацију биће стављен посебан нагласак у раду. Поред тога, важно је и указати на разлике у граматичком опису и разумевању појмова везаних за бројеве, које су настале током два века развоја савременог српског

* a.stefano@laposte.net

¹ У даљем излагању *РЈАЗУ*.

језика, како би се осветлила еволуција српске граматичке мисли у погледу нормирања употребе бројева, као и да се скицирају правци досадашњег развоја њеног језичког израза у том домену. Показаћемо, дакле, какве су ставове у односу на Вука и Даничића заузели савремени лингвисти, аутори правописа и граматика, али и Томо Маретић; упоредном анализом посебно ћемо указати на решења (неки пут и неспретна) које нуде Вук и Даничић на нека и данас актуелна питања.

Истраживање смо поделили у два дела, од којих у првом делу полазимо од утицаја Вука и Даничића у употреби ликова *-ста* и *-сто* у конструкцији једночланих облика кардиналних бројева 200, 300, 400 као и везаних питања употребе једночланих и вишечланих облика за изражавање кардиналних бројева од 100 до 900 или употребе суфикса *-ер* и *-ор* у образовању збирних бројева и бројних придева (*четверо/четворо* итд., *четвери/четвори* итд.); затим ћемо осветлити Вукове и Даничићеве ставове о употреби везника *и* приликом извођења вишечланих бројева, а навешћемо и неке интересантне податке везане за употребу апроксимативних бројева, као и бројних именица *тисућу/хиљаду*. Том приликом ћемо разматрати и фонолошко питање преузимања сугласника *х*, као и присуство редукованих облика бројева (*шесто* итд.) и употребу бројева *оба/обадва* и њихових кореспондената.

Други део реферата смо посветили двама важним питањима у циљу решавања неких семантичких проблема који су још увек актуелни, а то су: промена основних бројева и специфична квантификација именица *pluralia tantum* и именица које функционишу у пару (*чаране, цупеле* и сл.). Наиме, с једне стране, у језичком је осећању постала ближа употреба основних бројева у тој квантификацији, а с друге стране, то је довело до тога да је до извесне мере избледело осећање за употребу бројних придева и збирних бројева који се повлаче из узуса, а које су у своје време предложили Вук и Даничић.

1. О ликовима *-ста* и *-сто* смо већ писали (Стефановић 2011) због чега се нећемо детаљно бавити њима. Ипак, важно је подсетити да су Карацић и Даничић, а касније под утицајем њиховог рада и Маретић, имајући у виду кајкавско и чакавско порекло кратких (једночланих) форми основних бројева с ликом *-сто* у другом делу речи, дошли до закључка да су сви кратки (једночлани) облици на *-сто* страни штокавском дијалекту, због чега их искључују из листа кардиналних бројева од 200 до 900. У другом тому *РЈАЗУ*, стоји нпр. да облик *двесто* „није добар“ јер „је јамачно постао по талијанском или по њемачком језику“ (стр. 925), а да је облик *четиристо* погрешан јер је „мјесто пл. ста гријешком синг. сто“ (стр. 5).

Они су дакле у својим радовима забележили само облике на *-ста* за стотине 200, 300 и 400 [в. Карацић 1898: *двеста* (ист.), *двиста* (зап.), *двјеста* (јуж.), стр. 117, *триста*, стр. 773, *четиристо* (црногорски регионализам), стр. 852; Даничић 1850: *двјеста*, *триста*, стр. 27 и још прецизније 1872. године (у *Облицима српскога или хрватскога језика*) што се тиче 200: *двјеста*, *двеста* (источни говор), и чак *двјести* у „јужном говору“, стр. 46; Маретић 1963²: *двјеста*, *триста*, *четиристо* у Црној Гори, стр. 222)].

У свом преводу *Новог завјета* Вук Карцић тако врло логично користи само облике на *-ста* за 200 и 300:

А у лађи бијаше нас душа свега двјеста и седамдесет и шест. (стр. 254)

Одговори му Филип: двјеста гроша хљеба није доста да сваком од њих по мало допадне. (стр. 163)

² Прво издање 1899, друго 1931, треће 1963.

Зашто се ово миро не продаде за триста гроша и не даде сиромасима? (стр. 179)
Јер се можахе за њ узети гроша више од триста (...) (стр. 85)

2. Исти је случај са превлашћу употребе дугих (двочланих) форми над кратким (једночланим) у градњи кардиналних бројева од 400 до 900. Српски и хрватски лингвисти дуго су држали облик на *-ста* као једину прихватљиву форму у књижевном језику кад је реч о главним бројевима 200 и 300. Облик са наставком *-а* за 400 (*четириста*) се међутим слабије одржао вероватно због тога што су га Карацић и Маретић оценили као црногорски регионализам (в. горе); тако су форме *четири стотине* и/или *четиристо* врло брзо предложене као алтернативе. Већина данашњих граматика, речника и правописа не прави никакву разлику између употребе кратких и дугих облика за изражавање главних бројева од 100 до 900 и представља их као потпуно еквивалентне. Превласт употребе дуге форме над кратком од 400 у књижевности је међутим дуго трајала, и то се може објаснити историјским фактом. Наиме, кратке форме кардиналних бројева од 200 до 900 које се завршавају на *сто*: *двјесто*; *тристо*; *четиристо*... *петсто*... *деветсто* забележени су у старије време (већ у 16. веку) у делима чакавских и кајкавских писаца. Као што смо већ навели, Карацић и Даничић (али и Маретић) су их због тога искључили из листа кардиналних бројеве од 200 до 900. Тако Вук Карацић у свом великом *Српском рјечнику* не бележи ниједну кратку форму почев од 400. Даничић је у својим делима доследан Вуку како у *Малој српској граматици* (стр. 27) и у *Облицима српскога или хрватскога језика* (стр. 46) тако и у другом тому *РЈАЗУ*. Дакле, једине прихватљиве форме у књижевном језику кад је реч о главним бројевима од 100 до 900 требало би да буду подељене на следећи начин:

- 100: кратки или дуги облик (*сто* или *стотина*)
- 200: кратки или дуги облик [*дв(ј)еста* или *дв(иј)е стотине*]
- 300: кратки или дуги облик (*триста* или *три стотине*)
- од 400 до 900: дуги облик (*четири стотине*... *девет стотина*)

На пример, у свом преводу *Новог завјета* Вук Карцић користи само дуге облике за веће од 300:

И по том на *четири стотине* и педесет година даде им судија (...) (стр. 224)

Јер прије овијех дана уста Тевда, говорећи да је он нешто, за којијем пристаде људи на број око *четири стотине* (...) (стр. 207)

А Исус рече: двојица бијаху дужни једноме дужнику, један бјеше дужан *пет стотина* динара а други педесет. (стр. 110)

а за 200 и 300, само кратке облике на *-ста* (в. горе).

То се гледиште дуго задржало у познатим српскохрватским граматицама. Тако су Брабец, Храсте и Живковић у оба издања своје *Граматице хрватско-српскога језика*³ записали: „Сто (100) има стари облик двојине: двјеста (200) и триста (300) (али може бити: двије стотине, три стотине) а само четири стотине, пет стотина итд.” (1961: 109); Павеша и Винце (1971: 368) бележе: „Новији су облици четиристо, петсто, шестсто. У књижевном се језику још држе бољима облици четири стотине, пет стотина...”.

³ Прво издање 1952, друго 1961. године.

Коначно, у седамнаестом тому *РЈАЗУ* (1959–1962, стр. 558) може се на пример (још увек) прочитати да је једино дуга форма *шест стотина* правилна за изражавање броја 600.

Потребно је међутим напоменути да је у исто време језички развој отишао даље и да су кратке форме постепено биле сматране као књижевне. У том развоју је, између осталог, важну улогу одиграла промена гледишта на приносе из чакавских и кајкавских говора, нарочито код западних филолога, али и чињеница да су само облици на *–сто* употребљавани у конструкцији именичких и придевских твореница од главних бројева од 100 до 900, на пример *двестогодишњи*. У језичком саветнику *Речника савременог српскохрватског књижевног језика* из 1966. године (друго издање 1990. године) српски лингвиста Милош Московљевић тако прихвата кратке облике као потпуно еквивалентне дугим, наглашавајући само да се они, од 400, ређе користе (1990: 989). Међутим, најбоља потврда за то стање је чињеница да обе фундаменталне језичке књиге које су написали водећи српски и хрватски филолози, заједнички правопис и речник⁴, садрже, такође, и кратке форме упоредо са дугим, као што то уосталом чине све скорашње нормативне публикације.

3. Када су у питању суфикси *-ор/-ер*, потребно је приметити да је проблем употребе тих суфикса одавно познат. На пример, Вук Караџић у свом *Рјечнику* цитира оба суфикса али даје предност суфиксу *-ор*. У *Писменици* (стр. 39) Вук наводи суфикс *-ор* за конструкцију за збирне бројеве и бројне придеве. Међутим, што је врло занимљиво, Драго Ћупић (1981: 132) примећује у *Јужнословенском филологу* да су „код Вука најчешће форме: четверо, деветеро итд. У овом погледу Вук се понашао према свом херцеговачком језичком осјећању“. И дакако херцеговачки говори познају оба суфикса. Изгледа дакле да је Караџић прво познавао суфикс *-ер* (барем у конструкцији бројних придева), али да је дао предност суфиксу *-ор* у својим нормативним публикацијама и у преводу *Новог завјета*. Даничић у *Малој српској граматички делимично мења Караџићеве закључке што се тиче збирних бројева и бројних придева, али и бројних именица на -ица, и констатује „да се у свјема овијем бројевима на крају мјесто оро говорило се и еро“. Исто тако Маретић пише да: „Мјесто четворица, петорица... и мјесто четворо, петоро... говори се и четворица, петерица... четверо, петеро..., али су облици с -ор обичнији.“ (Маретић 1899: 225). На исте закључке наилазимо и када су у питању бројни придеви. Томо Маретић је 1931. прецизнији и изјављује да су форме *-ери* (бр. придеви), *-еро* (зб. бројеви), *-ерица* (бр. именице на -ица) дијалекатске.*

Вук Караџић се определио у преводу *Новог завјета* (али и у другим својим делима) само за суфикс *-ор*:

И постави *дванаесторицу* да буду с њим, и да их пошиље да проповиједају (...) (стр. 59)

И дођаше к њему с узетијем кога ношаше *четворо*. (стр. 59)

А Закхеј стаде и рече Господу: Господе! ево пола имања својега даћу сиромасима, и ако сам кога занио вратићу онолико *четворо*. (стр. 137)

4. Што се тиче употребе бројних именица *тисућу/хиљаду*, *милион/милијун*, у *Рјечнику* је Вук Караџић предложио оба термина за 1000 прецизирајући да је *тисућа* специфична

⁴ Заједнички правопис који је 1960. Матица хрватска издала ијекавски и латиницом под насловом *Правопис хрватско-српског књижевног језика*, а Матица српска екавски и ћирилицом под насловом *Правопис српскохрватског књижевног језика*; заједнички речник који су издале Матица српска и Матица хрватска ћирилицом (почев од) 1967. године под насловом *Речник српскохрватског књижевног језика* (6 књига, 1971–1976; 1971. Матица хрватска је одустала од заједничког рада).

за југозападне крајеве (1898: 764). Тако логично употребљава бројну именицу *хиљада* у својим списима⁵.

Нпр.:

Нијеси ли ти Мисирац који прије ових дана подбуну и изведе у пустињу четири хиљаде хајдука? (Нови завјет, стр. 243)

Јер бијаше људи око пет хиљада. (Нови завјет, стр. 114).

Али у цркви волим пет ријечи умом својим рећи, да се и други помогну, него ли хиљаду ријечи језику. (Нови завјет, стр. 298)

Ђуро Даничић, даје у *Малој српској граматички* равноправно оба термина, *хиљада* и *тисућа* (у загради), али употребљава *тисућа* у преводу *Старог завјета*. То је доказ да та именица припада штокавском фонду и није специфично хрватска као што *хиљада* није специфично српска. Занимљиво је такође запазити да су се именице *милион/милијун* појавиле касније у језику од именица *хиљада/тисућа*. Караџић их не помиње ни у *Писменици* ни у *Рјечнику*; Ђуро Даничић у *Малој српској граматички* предлаже (стр. 27) комбинацију *хиљада хиљада*.

5. Када је реч о апроксимативним бројевима, налазимо код В. Караџића у *Рјечнику* (стр. 740) само бројеве *десетак* и *стотиња*. Занимљиво је да у другом тому *РЈАЗУ*, налазимо доста примера за оно што смо дефинисали (Стефановић 2013) као „плеонастичне апроксимативне бројне конструкције” типа: *апроксимативна реч + апроксимативни број (око десетак, једно двадесетак* итд.) које су честе у језичкој пракси и чија би се функција могла прецизније окарактерисати као „појачани израз апроксимације” у српском језику, али које и данас пуристи одбацују. Нема, међутим, форми *деветак, четрнаестак, седамнаестак, четрдесетак* итд., као ни модернијих форми [дв(ј)естотин/њак, тристотин/њак итд.]. Треба такође истаћи да у *Рјечнику* Караџић (стр. 122) додељује апроксимативно значење бројним именицама на *-ина* типа: главни број + суфикс *-ина (двадесетина)*, што већина граматичара одбацује пошто сматра да је апроксимативно значење својство бројних именица на *-ак*.

6. Вук Караџић у *Рјечнику* даје као неправилне форме *четресто(е)ро, два(д)есто(е)ро* и *тридес(т)о(е)ро*, вероватно по угледу на ситуацију у херцеговачким говорима. Потребно је такође нагласити да Караџић на исти ниво ставља форме *шездесет* и *шесет*, као и изведенице *шездесеторо* и *шесеторо* (1898: 864; 866). Нпр.:

И гле, двојица од њих иђаху у онај дан у село које бијаше далеко од Јерусалима шесет потркалишта и зваше се Емаус. (Нови завјет, стр. 150)

7. Вредна је помена и употреба бројева *оба/обадва* и њихових кореспондената. Вук у преводу *Новог завјета* више од четрдесет пута користи форму *оба* или неки од кореспондентних облика, а само једанпут такозвану плеонастичну форму (појачану одређеност) *обадва*, која је врло честа у савременом српском језику:

Јер садукеји говоре да нема васкрсенија, ни анђела ни духа; а фарисеји признају обоје. (стр. 245)

И каза им причу: може ли слијепец слијепца водити? Неће ли обадва пасти у јаму? (стр. 107)

Што се тиче именица које означавају појаве које се *a priori* остварују у увек одређеном броју, ту мислимо пре свега на соматизме типа *око, ухо/уво, руке, ноге* итд.,

⁵ Вук је преузео сугласник *х* у другом издању свог *Рјечника* (стр. 831) и зато је *хиљада* у облику са *х* иако је **иљада* исто тако дата као мање правилан облик. О фонетским редукцијама, в. такође тачку бр. 6.

поставља се питање њиховог реалног значења у комбинацији са бројевима *два/оба/обадва*. Даничић (1872: 46–47) наводи: *двје очи, два ока, обје очи, оба ока*. Маретић (1963: 164, 226, 231), ослањајући се на језик усмене књижевности, наводи исте комбинације али, такође, сматра правилним: *обадвје очи, обадва ока, четири ока, двје уши, два уха, оба уха*. Наводи и један пример из српских народних приповедака које је сакупио Вук Караџић: „Бежи јуначе куд те двоје очи воде“. Ни Даничић ни Маретић не дају, међутим, евентуалне семантичке разлике које би могле да постоје између тих комбинација. Ниједна нормативна публикација не одговара на питање да ли су, наиме, синонимичне комбинације *оба ока, два ока, двоје очи или две уши, два уха, обе уши*. Изгледа ипак да се у савременом писменом изразу налазе само комбинације с бројевима *два* и *оба* (*два ока, оба ока, два уха/ува/увета, оба уха/ува/увета*) као у следећем Караџићевом примеру⁶:

Ако те и око твоје саблажњава, ископај га: боље ти је с једнијем оком ући у царство Божије, него ли с *два ока* да те баци у пакао огњени. (Нови завјет, стр. 76)

Изгледа, међутим, очигледно да је у данашњој пракси ушло у обичај да се *два ока* употребљава уместо обичног плурала *очи*⁷, а *оба ока* када се понаособ истиче свако око (и једно и друго око) једног човека. Плеонастичке комбинације типа *обе очи/уши* (исто значење као *оба ока/ува*) и *дв(и)је очи/уши* (исто значење као *два ока/ува*) су потпуно ишчезле из писаног израза⁸ (иако и Даничић и Маретић у својим граматикама допуштају и један и други облик).

Могли бисмо дакле предложити следећи систем еквиваленције:

обе/обадв(и)је очи/уши = *оба ока/ува/уха/увета*; *дв(и)је/двоје очи/уши* = *очи/уши*.

Занимљив је и пример преузет из *Новог завјета* где је број *два* по свему судећи непотребан или га је потребно заменити маркираним бројем *оба*:

И ако те нога твоја саблажњава, одсијечи је: боље ти ући у живот хрому, него ли с *двје ноге* да те баци у пакао, у огањ вјечни. (стр. 75–76)

У вези с наведеним примером важно је приметити да у преводу девете главе (стихови 43, 45, 47) Јеванђеља по Марку, Вук алтернативно употребљава синтагме *обје руке* („И ако те рука твоја саблажњава, одсијечи је: боље ти је без руке у живот ући, него ли с *обје руке* ући у пакао, у огањ вјечни.”, стр. 75), *двје ноге* (стр. 75–76, пример наведен горе), и *два ока* (стр. 76, пример наведен горе) а дата информација је сваки пут иста. У сва три примера логично је требало употребити број *оба* пошто се даје податак о целокупном скупу односно не само о одређеној количини већ и о познатости појаве која се квантификује (о томе в. Ивић 1973), али Вук употребљава облик *оба* само с именицом *руке*. То показује да је већ тада конструкција *обе руке* била најчешће реализована, а да је синтагма *два ока* почињала да се устаљује као синоним именице у плуралу *очи* или конструкције *оба ока* као у примеру Вука Караџића. Међутим, комбинација *двје ноге* је необичнија. Можда је плод аналогije с конструкцијом *два ока*, а можда је и Вук употребљава зато што је честа у штокавским говорима.

8. У данашњем узусу саставни елементи вишечланих бројева су распоређени по величини и везник *и*, када је употребљен, обично се налази испред последњег члана, најчешће, али не увек, између десетина и јединица. Тако стоји у савременим

⁶ У српским народним приповеткама Вук Караџић је, такође, забележио формулације *двје очи, обадвје очи* и, као што смо горе навели, *двоје очи*.

⁷ Теоријски се *два ока* може употребити и када се на уму имају два засебна ока.

⁸ Формулација *двоје очи* била је врло ретка и у старијем језику.

нормативним издањима. У старијим граматикама, пак, „статус” везника *и* је био знатно другачији. Наиме, исти је систематски био употребљен у конструкцији вишечланих бројева испред последњег члана вишечланог броја иако, ни у том случају, није било никаквог посебног објашњења. Нпр. Даничић у *Малој српској граматици* (стр. 26–27) даје неколико примера вишечланих бројева систематски са везником *и*: *двадесет* (*двадест, дваест*) и *један*, итд., *сто и један*, итд. Истог је мишљења Маретић мада пружа више објашњења у вези са местом везника *и* другде него испред последњег члана вишечланог броја. Наиме, он наглашава да „Када треба саставити по два броја или по више (...) к томе, ако су главни бројеви обично су један од другог растављени ријечцом и” (1963: 221–222). У прилог томе, Томо Маретић наводи разне примере из Вуковог и Даничићевог језика: *сто и педесет и три* (Караџић); *двјеста и седамдесет и шест* (Караџић) (...); *шест стотина и три тисуће и пет стотина и педесет* (Даничић); *четрдесет и пет тисућа и шест стотина и педесет* (Даничић)⁹. Ту употребу налазимо и у српским народним приповеткама:

У томе стане хука с једне стране, док се иза брда помоли један брк и у њему *триста и шездест и пет* тичијих гнијезда. (стр. 4)

Као што је познато та наведена употреба везника *и* је данас потпуно архаична.

9. Када је реч о промени основних бројева, важно је прво приметити специфичну употребу форме *двјема* са именицама мушког и средњег рода, коју срећемо у делима Вука и Даничића. Даничић нпр. ту форму употребљава у преводу *Старог завјета*:

Јер Мојсије даде нашљедство *двјема племенима* (...) (стр. 215)

А ти знаш шта ми је учинио Јоав син Срујин, шта је учинио *двјема војводама* Израилевијем (...) (стр. 312)

У историји језика се може наћи објашњење за ту необичну појаву. Наиме, до 17. века, форма *дв(ј)ема* је била коришћена за сва три рода. Тада су неки аутори нарочито из Босне и Даламције почели да употребљавају форму *двама* са именицама мушког и средњег рода, да би се, између осталог, избегле неке недоумице када се број користио сам. Облик *дв(ј)ема* је тако, мало по мало, ушао у језичку свест као облик једино женског рода. Међутим, како је Вук Караџић у својим првим радовима навео да само женски род главних бројева *два, три, четири* познаје промену, Ђура Даничић је задржао форму *двјема*, у парадигми промене сва три рода¹⁰ (што не постоји у херцеговачким говорима). Даничић оправдава ту форму у *Облицима српскога или хрватскога језика* 1872, наводећи пример из приповедака Вука Караџића: „*Двема трима* анђелом“. Т. Маретић је преузео Даничићеве закључке. Тако се форма *двама* за мушки и средњи род није одмах наметнула у језику¹¹. У истом духу, вреди напоменути да Караџић 1814. у *Писменици* наводи, као евентуално могућ, генитив мушког и средњег рода *двјују*, касније га међутим одбацује, док Даничић (1872: 46) предлаже форму *двају* која се усталила у језику.

Што се тиче деklinације основних бројева, Вукови и Даничићеви ставови су се мењали. Тако у *Писменици* Вук Караџић пише да су косе форме средњег и мушког рода

⁹ Маретић, такође, запажа да између стотина и мањих бројева Даничић понекад изоставља везник *и*: *сто тридесет и седам*, онијех *двјеста педесет, сто педесет*.

¹⁰ Караџић и Даничић наводе, такође, форму *двима* паралелно са *двјема*, непознату у стандардном српском језику.

¹¹ *Двјема* за мушки и средњи род данас се може сматрати као потпуни архаизам. Даничић у својим граматикама предлаже и употребу облика *четирма* што је, такође, данас архаизам.

врло ретке, да би у првом издању *Рјечника* 1818, отишао још даље и написао, као што смо већ навели, да се само облици женског рода главних бројева *два*, *три*, *четири* деклинирају (после је променио мишљење). С тим у вези занимљиво је и то што он у другом издању *Рјечника* 1852. наводи један једини пример деклинације мушког рода: „А за здравље двају браће своје“. Ђура Даничић, исто тако пише 1850. да: „Од два мијења се само женско *двје*, тако се и *три* а и *четири* мијења само за женски род“ (стр. 27) да би 1872. прецизирао да је промена тих бројева у сва три рода могућа али да је врло ретка¹²: „Али се у овијех бројева *два*, *оба*, *три*, *четири*, нерадо мијењају облици, као што су се у осталијех са свијем престали мијењати“.

Налазимо ипак и код Вука и код Даничића неколико примера деклинације. Нпр.: (...) у шатор двју робиња (...) (Стари завјет, стр. 30) (посесивни генитив); (...) с двјема плочама у руку (Стари завјет, стр. 177) (предложни инструментал); О овима двјема заповијестима, виси сав закон и пророци (Нови завјет, стр. 40) [(предложни) локатив)]; О трима годишњим главним празницима (...) (Стари завјет, стр. 182) [(предложни) локатив)]; као и наравно безброј примера непромењених (скамењених) бројних конструкција: (...) покривши се по лицу једном од оне три мараме (Српске народне приповијетке, стр. 43) (аналитичка деклинација); (...) све ријечи остану на устима два или три свједока (Нови завјет, стр. 32–33) (непромењена синтагма без предлога).

Занимљиво је да су Вук и Даничић избегли ограничење промене главних бројева са именицама које значе животиње пошто су, у тим случајевима, дозвољавали употребу бројних именица. Тако Даничић, вероватно подстакнут Вуковим радом, пише: „Ови бројеви два, оба, три, четири у мушком роду кад стоје за људе или за животиње мушког рода могу се замјенити именицама двојица, обојица, тројица, четворица (четверица) (...) тако се тијем именицама помаже језик онда кад би од онијех бројева требао без предлога који падеж, н.п (...) подај оној тројици волова нека лижу соли итд.“ (1872: 48). Данас се, међутим, *тројица* и остале бројне именице на *-ица* употребљавају искључиво за именице које значе особе мушког пола (или ако је име неке животиње употребљено фигуративно, као, нпр., *во* у значењу *глупак*, *глуп човек*).

У вези с ограниченошћу промене бројева Вук прибегава у једном случају решењу које дакако звучи натегнуто и необично:

И ако се догоди да је нађе, заиста вам кажем да се њој више радује него онима деведесет и девет (оваца) што нијесу зашле. (Нови завјет, стр. 32)

Овде је наиме реч о томе да атрибут стоји у облику датива уместо да конгруира са именицом, тј. да буде у генитиву. Тај тип солуције за проблем индеклинабилности главних бројева већих од *четири* препоручили су неки старији граматичари. Меје-Вајан (1980: 125) дају нпр. „к оним (онијем) двеста (двјеста) људи“. Маретић (1963: 223) наводи примере: „објавише пет народима; рекох пет женама; заповиједисмо десет селима“. Те примере сматра мало вероватним, иако бележи у српским приповеткама „не вјерује девет везирима“ али прецизира да је то само због метричких разлога па такав пример не показује стварно стање у језику. Маретић тако допушта употребу заменице или придева у дативу али не и именице. Налази код Вука и Даничића: „онима деведесет и девет, свима дванаест кољена; мојим девет шура, онима једанаест апостола“. Не налазећи примере за инструментал закључује да је исто тако могуће: „изрезах овима седам ножева и измучио се тешкима дванаест послова“. Године 1965. хрватски лингвиста Људевит Јонке (стр. 365) преузима Вукову формулацију у дативу

¹² Маретић (1963: 225) примећује да Даничић никад не мења те бројеве у средњем и мушком роду, што се ипак не проверава; в. наше горе наведене примере.

„мојим девет шура“ и нуди алтернативу „девет шурама“ наглашавајући међутим да такво решење „није баш јасно“¹³.

10. Кад је реч о употреби збирних бројева¹⁴ и бројних придева, у граматикама се збирни бројеви, као што је познато, углавном везују за скуп особа мушког и женског пола и за бројиве збирне именице којима се означавају бића. Неки граматичари, као што су: Брабец, Храсте, Живковић (1961: 111), Маретић (1963: 229) и Бабић (1991: 666), говоре о евентуалној употреби збирних бројева за квантификацију именица које означавају одрасле животиње. У комбинацији са збирним бројевима те би именице означавале животиње различите доби, врсте, пола или пасмине. Та се употреба не може наћи у савременом језику. Именице које обухватају одрасле животиње су без изузетка увек комбиноване са главним бројевима, и у том случају се уопште „не гледа“ на разлику у полу или доби. Употреба збирног броја за показивање броја животиња различите доби и врсте која је, дакле, данас архаична, налази се код Карацића и Даничића. Они тако дају: *двоје коња* „кад је једно мушко, друго женско“ (Даничић 1872: 49; Карацић 1898: 117), а код Карацића се та употреба наине нарочито примећује с именицом *коњ*¹⁵:

(...) уведемо све *тридесеторо коња* (...) (Српске народне приповијетке, стр. 6)

Додајмо да уз збирне именице типа *браћа* или *господа* Вук Карацић у преводу *Новог завјета* употребљава само главне бројеве за вредности веће од 4¹⁶:

У нас бјеше *седам* браће (...) (стр. 41)

Јер имам *пет* браће (...) (стр. 132)

А дођоше са мном и ово *шест* браће (...) (стр. 220)

Бијаше *седам* браће и први узе жену, и умрије без ђеце; И узе други жену, и он умрије без ђеце; И трећи је узео; а тако и сви *седам* (...) (стр. 140)

Основни бројеви од *пет* навише није могуће употребити у нормираном стандарду¹⁷ пошто споменуте две именице немају генитив множине; ипак и у књижевном језику срећу се (ретки) примери употребе основног броја од *пет* надаље са генитивом јединине збирне именице па и генитивом множине именице *брат*:

¹³ Тај тип решења (нестандардна деклинација атрибута или именице) доста се ретко примењује у модерном језику (о томе в. Поповић 1982; 1982–1983). Нпр.: *Захваљујући помоћи добротвора из отаџбине, Фонд је (...) доделио стипендије пет *будућим академским грађанима* верујући да ће указано поверење бити оправдано dobrим оценама. (Вести 30/01/1999, стр. 2, С. Александрић, „Осам штићеника Милице Српкиње“).

¹⁴ Неки граматичари облике *двој(е)*, *трој(е)*, *обој(е)* и данас сматрају за облике једине бројних придева, вероватно идући трагом Вука и Даничића (в. Карацић 1814; 1898 и Даничић 1850; 1872), што се исто може објаснити историјским фактом, али је неодрживо у стандардном језику. Примећујемо, такође, да Ђура Даничић у *Малој српској граматици* 1850. назива генитивом облике који иду уз главне бројеве 2, 3, 4 (нпр. *та два млада човека*) за које је вероватно најадекватнији термин „паукал“ пошто није ни генитив једине ни номинатив множине, иако се врло често као такав наводи у српским граматикама.

¹⁵ Једини изузетак се тиче именице *говеда*: *четворо говеда* (1814: 39); *петоро говеда* (Српске народне приповијетке), али то се може објаснити чињеницом да је Карацић сматрао именицу *говеда* као збирну (в. Карацић 1898).

¹⁶ Маретић (1963: 511) који се инспирисао преводима *Новог завјета* и *Старог завјета* цитира: пет, седам, девет, дванаест, седамнаест браће; Ђура Даничић у *Малој српској граматици* 1850. на страни 9, пише: „Тако се од брат за множину говори браћа (женскога рода), али се гдјешто може чути и права множина особито у другом падежу: Имам на дом девет милих брата. Ти имадеш девет милих брата“.

¹⁷ Иако Станић-Морачић 1989: 116 дају: *шест брата.

*Замишљама (...) барјак царски са којим је, некад давно, један други Бошко кренуо на Косово и са оцем и још осам брата крај Ситнице погинуо. (Вук Драшковић, стр. 123)

Коначно, квантификација именица *pluralia tantum* представља такође доста проблема. Држећи се вероватно закључака Вука Караџића (1814: 39; 1898: 117) и Ђуре Даничића (1850: 29; 1872: 50), граматичари углавном региструју бројне придеве, (једни, -е, -а; двоји, -е, -а; троји, -е, -а и сл.) када они постоје, нпр.: *једне наочаре, двоје панталоне, троја врата, четво(е)ра кола* (али *сто кола*) итд. Ваља напоменути да и Вук Караџић и Ђуро Даничић нису увек доследни у погледу квантификације именица *pluralia tantum*, као уосталом ни именица које именују ствари које се употребљавају у пару (*чаране, ципеле* и сл.) и пребројавају конструкцијом основни број + пар (*пар чарана, два пара чарана* итд.). Наиме, иако Вук и Даничић дају предност употреби бројних придева, Караџић (1898: 117) оцењује као регионалну комбинацију типа *двоје опанака* у којој је употребљен збирни број и именица која означава пар истих примерака, и предлаже уместо ње употребу бројног придева – *двоји опанци*, а Даничић 1850. ниједанпут не помиње у тој функцији збирне бројеве, они ипак бележе, мада врло ретко, такву употребу збирних бројева на другим местима. Караџић (1898: 774) без објашњења и без икаквог оспоравања наводи *троје синџирлија* – формулацију преузету из језика српских народних приповедака [збирни број + именица, углавном, *pluralia tantum*]; у овоме раду имамо и друге примере квантификације именица *pluralia tantum* збирним (или чак основним) бројем такође из језика српских народних приповедака. Даничић (1872: 50), истина у напомени, упоредо нуди употребу збирних бројева и бројних придева за квантификацију обају типова именица, дајући примере: *двоје опанака* (збирни број + именица која својим множинским обликом означава једну функционалну целину, односно пар), *троје синџирлија, двоје динала* (збирни број + именица из категорије *pluralia tantum*). Та компликована употреба код Вука се може видети и у следећим примерима:

бројни придев

А кад шћаше Ирод да га изведе, ону ноћ спаваше Петар међу двојцом војника, окован у двоје вериге (...) (Нови завјет, стр. 221)

А војвода приступивши узе га, и заповједи да га метну у двоје вериге (...) (Нови завјет, стр. 242)

збирни број

(...) побјеже к попу у олтар, затворивши све троје врата олтарских. (Српске народне приповијетке, стр. 328)

основни број

Запеше му оба краја од косијера за оба црквена врата (...) (Српске народне приповијетке, стр. 309)

Примећујемо дакле са истим типом именица (*pluralia tantum*) употребу три различита типа бројева (бројни придев, збирни број, основни број *оба* – односно маркирана верзија основног броја *два*).

У врло арахичном језику налазимо код Вука и употребу бројних придева уместо данас стандардних главних бројева:

Кад виђе Приморац да Јован закла вола... растовари мазгу, па у весељу пише и попише двоје мјешине вина. (Српске народне приповијетке, стр. 292)

Био старац и баба, па имали два сина и двоје снахе. (Српске народне приповијетке, стр. 185)

Међутим, употребе бројних придева уз именице које означавају једну или више целина састављених од разних елемената и која је скоро непозната у савременом српском језику, типа: *двоји волови*, коју наводи Даничић 1850: 29, код Вука нема.

Упоредном анализом појединих примера која се јављају у Вуковим и Даничићевим радовима и њиховим поређењем са истраживањима код савремених граматичара желели смо да осветлимо на који начин су прва нормирања књижевног језика утицала на савремена истраживања. Резултати до којих смо дошли у осветљавању проблема везаних за употребу бројева током развоја савремене граматичке мисли недвосмислено упућују на закључак да има места истраживању и проучавању утицаја Вука и Даничића на модерне граматичаре. Показано је да се савремени проучаваоци језика још увек држе неких њихових закључака и решења који, изгледа, не дају праву слику језичке реалности и које према томе, ваља преиспитати, нарочито у погледу њихове стандарднојезичке (не)прихватљивости.

ИЗВОРИ

а) књижевноуметничка дела:

- Ђуро Даничић, *Библија или Свето писмо (превод Старог завјета)*, Издање Библијског друштва, Београд, 1995.
Вук Драшковић, *Руски конзул*, Стилос, Београд, 1993.
Вук Караџић, *Српске народне приповијетке*, Српска краљевска академија, Београд, 1927.
Вук Караџић, *Нови завјет господа нашега Исуса Христа*, Издање Библијског друштва, Београд, 1987.

б) новине:

Вести, дневне новине, Београд.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић et al. 1991:** S. Babić, D. Brozović, M. Moguš, S. Plavešić, I. Škarić, S. Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti – Globus.
- Брабец/Храсте/Живковић² 1961:** I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Даничић 1850:** Ђ. Даничић, *Мала српска граматика*, Беч: Штампарија јерменског манастира.
- Даничић 1872:** Ђ. Даничић, *Облици српскога или хрватскога језика*, Загреб: Штампарија Драгутина Албрехта.
- Ивић 1973:** М. Ивић, „О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском”, Београд: *Јужнословенски филолог*, XXX, 329–335.
- Јонке² 1965:** Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb: Znanje.
- Караџић 1814:** В. Караџић, *Писменица сербскога језика*, Беч: Печатња Јоана Шнирера.
- Караџић³ 1898:** В. Караџић, *Српски рјечник*, Београд: Штампарија краљевине Србије.
- Маретић³ 1963:** Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Меје/Вајан² 1980:** A. Meillet, A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris: Collection de grammaires de l’Institut d’études slaves – Librairie Honoré Champion.

- Московљевић² 1990:** М. Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика*, Београд: Аполон.
- Павешкић/Винце 1971:** S. Pavešić, Z. Vince, *Jezički savjetnik s gramatikom*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Поповић 1982:** Љ. Поповић, „Неусаглашеност форме и функције непроменљивих бројева у српскохрватском језику: проблем датив“, Скопје: *Македонски јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 603–609.
- Поповић 1982-1983:** Lj. Popović, „Reperkuzije neoznačenosti dativa nepromenljivih brojeva na gramatički sistem i na strukturu teksta u srpskohrvatskom jeziku“, Warszawa: *Studia gramatyczne V*, Prace Instytutu języka Polskiego, 149–152.
- Правопис српскохрватског књижевног језика*, Матица српска/Матица хрватска, Нови Сад/Загреб, 1960.
- Правопис хрватско-српског књижевног језика – Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika*, Matica hrvatska/Matica srpska, Zagreb/Novi Sad, 1960.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска/Матица хрватска, Нови Сад/Загреб, 6 књиге, 1967–1976.
- Рјечник хрватског или српског језика – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 23 књиге, 1880–1976.
- Станић/Морачић 1989:** М. Stanić, D. Moračić, *Jezičko pravopisni savetnik*, Београд: Научна књига.
- Стефановић 2011:** А. Стефановић, „Употреба бројева дв(ј)еста/дв(ј)есто; триста/тристо; четиристо/четириста у стандардном српском (у поређењу са босанским, хрватским и црногорским стандардним реализацијама)“, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1, Филолошки факултет, МСЦ, 183–199.
- Стефановић 2013:** А. Stefanovic, „L’approximation par les numéraux en bosniaque, croate, monténégrin, serbe (BCMS)“, Paris : *Mosaïque slave, Communications de la délégation française au Congrès international des slavistes, Minsk, 20-27 août 2013*, Revue des études slaves, LXXXIV/1-2, 203–221.
- Ћупић 1981:** Д. Ћупић, „О језику Вукових српских народних пословица“, Београд: *Јужнословенски филолог*, XXXVII, Београд, 125–133.

Aleksandar Stefanovic

STANDARDISATION DE L’EMPLOI DES NUMERAUX DANS LES TRAVAUX DE KARADZIC ET DE DANICIC PAR RAPPORT A L’ETAT DE LA LANGUE SERBE MODERNE

(Résumé)

Par une approche diachronique l’article tente d’abord de décrire l’emploi des numéraux dans les travaux de Karadzic et de Danicic pour ensuite mettre en évidence les relations entre lesdits travaux et les conditions d’emploi des numéraux en langue serbe moderne. En se fondant sur les principales œuvres scientifiques du 19e siècle, tant de Vuk Karadzic que de Djuro Danicic, œuvres qui ont fixé la langue littéraire serbe moderne, l’auteur se propose de présenter et d’analyser les évolutions linguistiques les plus marquantes.

Mots clés : numéraux, Karadzic, Danicic, usage, norme, évolution.